

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΜΟΥ

Johanna Hanink

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Το μονοπάτι που ακολουθούν τα κείμενα σε αυτό τον τόμο ίσως φανεί παράξενο σε μερικούς αναγνώστες: Το βιβλίο αυτό συγκεντρώνει τις πιο γνωστές δημηγορίες από την *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* του Θουκυδίδη, μεταφρασμένες από τα αρχαία ελληνικά στα αγγλικά και στη συνέχεια στα νέα ελληνικά. Παρ' όλα αυτά, ως μεταφράστρια του αρχαιοελληνικού κειμένου στα αγγλικά νιώθω ότι η ύπαρξη του συγκεκριμένου βιβλίου δικαιολογείται σε μεγάλο βαθμό, καθώς κάθε μεταφραστική ενέργεια συνιστά ερμηνεία. Η συγκεκριμένη αυταπόδεικτη αλήθεια ισχύει ακόμα περισσότερο στην περίπτωση του Θουκυδίδη, του οποίου π γλώσσα θεωρούνταν δύσκολη, στρεβλή και ασαφής ακόμα και κατά την αρχαιότητα. Τον 1^ο αιώνα π.Χ. τόσο ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, με μητρική γλώσσα την ελληνική, όσο και ο Κικέρωνας, καταξιωμένος μεταφραστής αρχαιοελληνικών κειμένων στα λατινικά, παραπονούνται σχετικά με τον δυσνόητο χαρακτήρα των πυκνογραμμένων ελληνικών του Θουκυδίδη. Καθώς μετέφραζα αυτές τις δημηγορίες, αναγκάστηκα επανειλημμένα να καταλήξω σε αποφάσεις ερμηνευτικού χαρακτήρα - μερικές από τις οποίες αποκλίνουν από τις αναγνώσεις των προηγούμενων σύγχρονων μεταφραστών. Συνεπώς, πρόκειται για τη δική μου ερμηνεία -μία ερμηνεία- της γλώσσας, των ιδεών και του ύφους του Θουκυδίδη, που έχει αποδοθεί με επιδέξιο τρόπο στα νέα ελληνικά.

Το πρόσθετο υλικό αυτού του βιβλίου, δηλαδή η γενική εισαγωγή και οι μικρότερες εισαγωγές πριν από τις δημηγορίες, αρχικά είχε συνταχθεί για το αμερικανικό αναγνωστικό κοινό. Ο Έλληνας αναγνώστης ίσως θα ενδιαφερόταν να μάθει τη μοναδική θέση που κατέχει ο Θουκυδίδης στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, ακόμα και σήμερα, ιδιαίτερα στους χώρους που σχετίζονται με την εξωτερική πολιτική. Αυτή η εξέχουσα θέση οφείλεται πρωτίστως στις συνδυασμένες προσπάθειες και το ενδιαφέρον δύο πολύ διαφορετικών γενεών διανοουμένων: των Αμερικανών «Πατέρων του Έθνους» (όπως οι Τζον Άνταμς και Τόμας Τζέφερσον) και της γενιάς των Γερμανοεβραίων απόδημων πολιτικών φιλοσόφων (συμπεριλαμβανομένων των Λίο Στράους, Χανς Μοργκεντάου και Χάνα Άρεντ), οι οποίοι κατέφθασαν στις Ηνωμένες Πολιτείες τις δεκαετίες του 1930 και του 1940. Αυτό το κύμα στοχαστών, εκπαιδευμένων στο σύνολό τους στη Γερμανία, κόμιζε μια βαθιά γνώση και εκτίμηση των κλασικών κειμένων. Αν και τις χωρίζουν πάνω από δύο αιώνες, αυτές οι δύο ομάδες ανθρώπων θεσμοθέτησαν από κοινού για τον Θουκυδίδη μια θέση στην αμερικανική πολιτική ζωή, που όμοιά της δεν υπάρχει αλλού στον κόσμο.

Οι συνέπειες της αμερικανικής «πρόσληψης» του Θουκυδίδη, ωστόσο, εκτείνονται μακράν πέρα από τις αμερικανικές ακτές. Για παράδειγμα, λίγοι γνωρίζουν το γεγονός ότι οι Αμερικανοί στρατηγοί που συμμετείχαν στη δημιουργία του NATO είδαν τη συμμαχία αυτή ως μια σύγχρονη Δηλιακή Συμμαχία: Μια συμμαχία που ιδρύθηκε ως ανάχωμα ενάντια σε πιθανές διεισδύσεις μιας απειλητικής δύναμης εξ Ανατολών και με επικεφαλής ένα κράτος που στο παρελθόν είχε διεκδικήσει ελεύθερα την ηγεμονία. Η Ελλάδα έχει επίσης ενοχοποιηθεί για αυτή την «αμερικανική» ανάγνωση του Θουκυδίδη. Αρχής γενομένης από το 1959, ένα έτος αφότου ο Κωνσταντίνος Καραμανλής άρχισε να ασκεί πολιτικές πιέσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εγκαινιάστηκε στην Αθήνα το πρόγραμμα «Ακρόπολη: ήχος και φως». Εκείνη η βραδινή παράσταση, η οποία γοήτευσε τους τουρίστες για τέσσερις και πλέον δεκαετίες, παρουσίαζε σε ηχογράφιση από τηλεσκοπικό μικρόφωνο έναν ηθοποιό που απήγγελλε αποσπάσματα από τον Επιτάφιο του Περικλή. Στις δεδομένες ιστορικές συνθήκες, η παράσταση ήταν όχι μόνο μια νυχτερινή απόδοση

τιμών στην κληρονομιά της κλασικής Αθήνας, αλλά και μια ηχηρή δήλωση της προσήλωσης του σύγχρονου ελληνικού κράτους στα ιδεώδη της αγγλοαμερικανικής φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Η διαδικασία της σύνδεσης του Θουκυδίδη με την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας είναι, φυσικά, μακρόχρονη, σύνθετη και μοναδική. Εδώ θα επισημάνω μόνο ακόμα μία από τις στιγμές της που αποτελούν ορόσημο. Ο Θουκυδίδης υπηρέτησε ως αιρετός στρατηγός κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, αλλά η στρατιωτική του σταδιοδρομία έληξε το 424/3 π.Χ., όταν εκείνος απέτυχε σε μια αποστολή που είχε στόχο την αποτροπή της κατάκτησης της Αμφίπολης, μιας αθηναϊκής αποικίας, από τον Σπαρτιάτη στρατηγό Βρασίδα. Οι αρχαίοι Αθηναίοι δεν έδειχναν καμία επιείκεια στους στρατηγούς τους όταν τους απογοήτευαν αποτυγχάνοντας, κι έτσι η απώλεια της Αμφίπολης είχε ως συνέπεια να περάσει ο Θουκυδίδης δύο δεκαετίες της ζωής του στην εξορία. Η εξορία, φυσικά, ήταν ακριβώς εκείνη που του πρόσφερε τον απαραίτητο ελεύθερο χρόνο για να εργαστεί πάνω στην *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι η ομοιότητα με την περίπτωση του Ελευθερίου Βενιζέλου όταν άρχισε να εργάζεται πάνω στη μετάφραση της *Ιστορίας του Θουκυδίδη*. Τον Νοέμβριο του 1920, ο Βενιζέλος ηττήθηκε κατά κράτος στις γενικές εκλογές από υποστηρικτές του πρώην Έλληνα βασιλιά Κωνσταντίνου Α' ο γιος του οποίου, ο βασιλιάς Αλέξανδρος της Ελλάδας, είχε χάσει τη ζωή του τον Οκτώβριο υπό παράξενες και απροσδόκητες συνθήκες. Στον απόηχο αυτής της αναταραχής, ο Βενιζέλος αποχώρησε από τα πολιτικά πράγματα και μετοίκησε στη Γαλλία. Στο Παρίσι της δεκαετίας του 1920, κατά τη διάρκεια της «αυτοεξορίας» του, ο Βενιζέλος ξεκίνησε το επίπονο έργο της μετάφρασης του Θουκυδίδη σε απλή καθαρεύουσα. Ο Βενιζέλος ήταν πεισμένος ότι το αρχαίο κείμενο του Θουκυδίδη εξακολουθούσε να περιέχει επισημάνσεις και απαντήσεις για in σύγχρονη εποχή· επίσης, είδε κάποιες παραλληλίες μεταξύ της πορείας του Πελοποννησιακού Πολέμου και των πρόσφατων περιπετειών της ελληνικής ιστορίας στις οποίες είχε συμμετάσχει και ο ίδιος και τις οποίες συνέχιζε να παρακολουθεί από τη Γαλλία. Η μετάφρασή του ολοκληρώθηκε το 1926 και εκδόθηκε σε σειρά άρθρων στο *Ελεύθερο Βήμα*. Το 1940, οι μεταφράσεις αυτές συγκεντρώθηκαν σε μια δίτομη έκδοση περιορισμένης κυκλοφορίας από τις εκδόσεις του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (Oxford University Press)· το 2019, Το πλήρες έργο επανεκδόθηκε από τις εκδόσεις Μεταίχμιο σε έναν τόμο.

Η επανέκδοση της μετάφρασης του Βενιζέλου μπορεί όντως να συμπίπτει με μια εποχή αναβίωσης του ενδιαφέροντος για τον Θουκυδίδη, ο οποίος στην αρχή του έργου του εκφράζει την ευχή να αποτελέσει «διαχρονικό απόκτημα» (*κτῆμα ἐς ἀεί*, 1.22). Οι δημηγορίες που παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο αποτελούν μικρό μόνο μέρος αυτού του «αποκτήματος», αλλά είναι τα κείμενα που μνημονεύονται συχνότερα στις σύγχρονες πολιτικές αναλύσεις και στους τίτλους των εφημερίδων - στην Ελλάδα, τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη. Αν αυτή η ταπεινή συλλογή των πιο γνωστών και πιο καθοριστικών τμημάτων των μακροσκελών και δύσκολων κειμένων του Θουκυδίδη εμπνεύσει οποιονδήποτε αναγνώστη της να (επι)στρέψει στο σύνολο του έργου του -είτε στην πρωτότυπη αρχαιοελληνική μορφή του, είτε στην πρόσφατα επανεκδοθείσα μετάφραση του Βενιζέλου, είτε, ακόμα, σε οποιαδήποτε άλλη σύγχρονη μετάφραση-, θα είμαι παραπάνω από ευτυχής.

Johanna Hanink
Δεκέμβριος 2019

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι νέες εκδόσεις δημηγοριών από την *Ιστορία* του Θουκυδίδη ήταν κάποτε συχνό φαινόμενο, αλλά εδώ και μερικές δεκαετίες δεν έχει εμφανιστεί ανάλογο βιβλίο στην αγ-

γλική γλώσσα. Μεταξύ των τελευταίων ήταν το *The Speeches of Thucydides* που εξέδωσε το 1973 ο Χ. Φ. Χάρνπνγκ, ο οποίος δεν μπόρεσε να κρύψει την πεποίθησή του ότι η πτώση της Αθήνας είχε μια δυσοίωνη σχέση με την εποχή του Πολέμου στο Βιετνάμ. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, ο Θουκυδίδης έχει εμφανιστεί εκ νέου στη δημόσια σκηνή. Ανώτερα πολιτικά στελέχη για άλλη μια φορά παραδέχονται ότι αντλούν παραδείγματα από το έργο του, ενώ η άποψη του Γκράχαμ Άλισον σχετικά με την «παγίδα του Θουκυδίδη» έγινε αποδεκτή με τυμπανοκρουσίες (αλλά και επικρίσεις). Αυτή η «παγίδα», σύμφωνα με τον Άλισον, έναν πολιτικό επιστήμονα του Χάρβαρντ, είναι μια αρχή των διεθνών σχέσεων που υπαγορεύει ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος όταν μια ανερχόμενη δύναμη απειλεί τα πρωτεία μιας κυβερνώσας δύναμης (δηλαδή, οι ανερχόμενες Αθήνα και Κίνα και οι απειλούμενες Σπάρτη και ΗΠΑ). Το 2017, όταν κυκλοφόρησε το βιβλίο του *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* (Προορισμένοι για πόλεμο: Μπορεί η Αμερική και η Κίνα να αποφύγουν την παγίδα του Θουκυδίδη;), ο Άλισον κλήθηκε στον Λευκό Οίκο για να ενημερώσει το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ σχετικά με τις ιδέες του - κι εκείνες του Θουκυδίδη.

Ίσως να μας ξαφνιάζει λίγο το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης έχει γίνει και πάλι επίκαιρος τη δεδομένη πολιτική στιγμή, όπου επικρατούν έντονη ανησυχία σχετικά με την άτοπη χρήση της γλώσσας και τις εναλλακτικές εκδοχές της αλήθειας και της ιστορίας, ανησυχίες για τις μετατοπίσεις της παγκόσμιας τάξης και φόβοι για τις προοπτικές νέων συγκρούσεων με αλλοεθνείς. Καθώς η σταθερότητα της δημοκρατίας και οι δημοκρατικοί θεσμοί δοκιμάζονται όσο ποτέ, ίσως τώρα ακριβώς είναι η κατάλληλη στιγμή να επαναξιολογήσουμε την κληρονομιά των Αθηναίων των κλασικών χρόνων -αυτών των σεβαστών προγόνων της δυτικής δημοκρατίας- βασιζόμενοι στα δικά τους λεγόμενα. Οι αθηναϊκές δημηγορίες που μας παρέδωσε ο Θουκυδίδης μπορεί να είναι εντυπωσιακές όσον αφορά την επίδειξη της ρητορείας τους, αλλά εύκολα ξεχνάμε ότι οι συνομιλίες στο πλαίσιο της περιφνημής και ριζοσπαστικής αθηναϊκής δημοκρατίας οδήγησαν σε πολιτικές που είχαν ως αποτέλεσμα να χαθούν αναρίθμητες ανθρώπινες ζωές και να καταρρεύσει η ηγεμονία της Αθήνας λίγο παραπάνω από μισό αιώνα αργότερα.

Όταν ο Ρομπ Τέμπιο με προσέγγισε για να συγγράψω έναν τόμο σχετικά με τον Θουκυδίδη στη σειρά *Ancient Wisdom* (Αρχαία σοφία) του Princeton University Press, ι (>ν ρώτησα αν θα μπορούσα να το κάνω με έναν ασυνήθιστο τρόπο. Ήθελα να επιλέξω από τον Θουκυδίδη δημηγορίες που απηχούσαν την «αρχαία σοφία» του συγγραφέα τους - την εκλεπτυσμένη σκέψη του, την κομψή γλώσσα του και την αριστοτεχνία του στη δραματικότητα και τον ρυθμό. Ωστόσο, ήθελα εξίσου να αναγνωρίσω τις ολέθριες συμπεριφορές που υιοθέτησε η Αθήνα την ίδια περίοδο, παρά τη φήμη της πόλης για την κουλτούρα της στη ρητορική και τον διάλογο όπως αντανακλώνται σε αυτές ακριβώς τις δημηγορίες. Είμαι απέραντα ευγνώμων στον Ρομπ, που ήταν τόσο ανοιχτός στη συγκεκριμένη προσέγγισή μου και που πρόσφερε την τόσο βοηθητική καθοδήγησή του σε όλη την πορεία. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τους Έντιθ Φόστερ, Νέβιλ Μόρλεϊ και τους δύο αναγνώστες για τον Τύπο, από τα σχόλια και τις διορθώσεις των οποίων επωφελήθηκα πολύ, καθώς και τον Κρίστοφερ Ελ, που με ιδιαίτερη επιμέλεια έλεγξε τις μεταφράσεις του παρόντος βιβλίου. Ο Κρις ήταν ενθουσιώδης και οξυδερκής συνομιλητής στις λεπτομέρειες της περιφνημής δύσκολης γλώσσας του Θουκυδίδη.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στον καθηγητή Χ. Ντ. Κάμερον. Ο καθηγητής Κάμερον ήταν ο πρώτος που με εισήγαγε στον Θουκυδίδη και μου έδειξε -όπως και σε χιλιάδες άλλους πρωτοετείς του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν στη διάρκεια πολλών δεκαετιών- για ποιον ακριβώς λόγο τα «Σπουδαία βιβλία» αξίζουν αυτόν τον χαρακτηρισμό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 11 Αυγούστου 1777, ο Τζον Άνταμς, αντιπρόσωπος στο Δεύτερο Ηπειρωτικό Κογκρέσο που συνεδρίαζε εκείνη την εποχή στη Φιλαδέλφεια, έγραψε μια επιστολή στον δεκάχρονο γιο του, Τζον Κούνσι. Δεδομένου του εξελισσόμενου Πολέμου της Ανεξαρτησίας και σκεπτόμενος άλλους πολέμους και «Συμβούλια και Διαπραγματεύσεις» που ίσως επεφύλασσε το μέλλον στο αγόρι, ο Άνταμς τον παρότρυνε: «Να στρέψεις τις Σκέψεις σου από νωρίς στις Σπουδές εκείνες που θα σου προσφέρουν την πιο στέρεη Εκπαίδευση και Πρόοδο για τον Ρόλο που ίσως προορίζεται για σένα ώστε να δράσεις στη Σκηνή της Ζωής». Πιο συγκεκριμένα, του έδωσε μια συμβουλή: «Ίσως να μην υπάρχει Ιστορία καλύτερα προσαρμοσμένη σε αυτό τον χρήσιμο Σκοπό από εκείνη του Θουκυδίδη». Για τον Άνταμς, η Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου του Θουκυδίδη περιέκλειε τη διορατικότητα κάθε «χρήσιμου» είδους: «Θα δεις ότι είναι γεμάτη από Μαθήματα για τον Ρήτορα, τον Πολιτικό, τον Στρατηγό, καθώς και για τον Ιστορικό και τον Φιλόσοφο».¹

Επί αιώνες, ο Θουκυδίδης αναγκάστηκε να ενδυθεί όλες τις παραπάνω ιδιότητες. Πολιτικοί και στρατιωτικό προσωπικό, πολιτικοί επιστήμονες και κλασικιστές έχουν διεκδικήσει, συχνά με τελείως διαφορετικούς τρόπους, την εργασία και τη σοφία του. Σήμερα, η Ιστορία απολαμβάνει ένα κύρος -σε πανεπιστημιακά προγράμματα, μεταξύ θεωρητικών πολιτικών επιστημόνων και σε στρατιωτικές και πολιτικές κοινότητες- ως θεμελιώδης πηγή για θεωρητικοποιήσεις της δημοκρατίας, των διεθνών σχέσεων, του πολέμου και της συμπεριφοράς ανθρώπων και πολιτείας. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης ίσως να μην απογοητευόταν αν το γνώριζε αυτό, γιατί προς την αρχή της Ιστορίας του ανακοινώνει ότι συνέθεσε το έργο του έχοντας κατά νου τις επόμενες γενιές:

Ίσως η έλλειψη του μυθικού στοιχείου εδώ να φανεί λιγότερο ευχάριστη στους ακροατές μου. Ωστόσο, θα είμαι ευτυχής αν όποιος επιθυμεί να έχει σαφή κατανόηση των παρελθόντων γεγονότων και των μελλοντικών γεγονότων που κάποτε θα μοιάζουν λίγο ως πολύ με τα παρελθόντα -σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση- θεωρήσει χρήσιμο το έργο μου. Αυτό το έργο έχει γραφτεί για να γίνει κτήμα διαχρονικό και όχι έκθεμα για να ακουστεί μόνο σε μια φευγαλέα στιγμή. (1.22)

Φυσικά, δεν συμφωνούν όλοι με ό,τι υπονοεί ο Θουκυδίδης σχετικά με την οικουμενικότητα της «ανθρώπινης φύσης», μια συνήθης μεταφραστική απόδοση του δικού του ουσιαστικοποιημένου επίθετου *ανθρώπινον* (που καλύπτει το εύρος των ανθρώπινων πραγμάτων σκέψεις, συμπεριφορές, σχέσεις και πάει λέγοντας. Μερικοί μεταφραστές προτιμούν την απόδοση «ανθρώπινη κατάσταση»), Παρ' όλα αυτά, από τότε που ο Τόμας Χομπς εξέδωσε τη δική του μετάφραση της *Ιστορίας* το 1629, την πρώτη αγγλική μετάφραση από τα αρχαία ελληνικά, ο Θουκυδίδης συνέχισε να ρίχνει μ σκιά του στην πολιτική σκέψη της Δύσης. Σήμερα, εξακολουθεί να είναι μάλλον μια βασική πρώτη ύλη της πολιτικής επιστήμης παρά των παραδόσεων σε μαθήματα ιστορίας, καθώς η *Ιστορία* του συχνά αποτελεί θέμα διατριβών τόσο στις διεθνείς σχέσεις όσο και στις κλασικές σπουδές.

Οι σύγχρονες αναγνώσεις του Θουκυδίδη συχνά ρίχνουν φως στις δημηγορίες που αποδίδει στους «χαρακτήρες» των έργων του. Τα χωρία αυτά είναι ιδιαίτερα πλούσια σε αφηρημένες σκέψεις για τον πόλεμο, την ανθρώπινη συμπεριφορά και ό,τι σήμερα αποκαλούμε πολιτική θεωρία. Επίσης, είναι αναμφίβολα «στις δημηγορίες εκεί που προβάλλεται ως επί το πλείστον η πιο ρητή ανάλυση της φύσης του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού».² Ωστόσο, αυτές οι δημηγορίες είναι δύσκολο να βρεθούν συγκεντρωμένες έξω από μεταφράσεις της μακροσκελούς, πυκνογραμμένης και δύσκολης Ιστορίας στο σύνολό τους. Το παρόν βιβλίο προσπαθεί να καταστήσει τις δημηγορίες πιο προσβάσιμες, παρουσιάζοντας τις μαζί, σε

μια νέα μετάφραση που είναι πιστή στα αρχαία ελληνικά, αλλά έχει επίσης ως στόχο να είναι φρέσκια και προσίτη. Εδώ, οι αναγνώστες θα βρουν όλες τις δημηγορίες που εκφωνήθηκαν ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου στην Αθήνα («Η αιτιολόγηση ενός πολέμου: η πρώτη πολεμική δημηγορία του Περικλή», «Η διατήρηση σταθερής πορείας: η τελευταία δημηγορία του Περικλή», «Ο πολιτικός ρεαλισμός (Realpolitik): ο διάλογος για τους Μυτιληναίους» και «Η εισβολή στο εξωτερικό: ο διάλογος για τη Σικελική Εκστρατεία» καθώς και τα δύο πιο γνωστά χωρία του συνόλου της Ιστορίας: τον Επιτάφιο του Περικλή («Ο θάνατος για την πατρίδα: ο Επιτάφιος του Περικλή») και τον διάλογο Μηλίων - Αθηναίων («Η Αναληγσία: ο Μηλιακός Διάλογος»), Η υπόλοιπη εισαγωγή παρέχει ενημερωτικές πληροφορίες για τις δημηγορίες, τον συγγραφέα τους, το έργο του και την εποχή του. Στο τελευταίο τμήμα θα παρουσιαστεί συνοπτικά η «αθηναϊκή θέση» του Θουκυδίδη και το εξαιρετικό κύρος της στην αμερικανική πολιτική σκέψη. Αυτό το πλαίσιο έχει απλώς σκοπό να διευκολύνει -και όχι να κατευθύνει- την ανάλυση, την κατανόηση και την κριτική των δημηγοριών και των ιδεών που αναπτύσσονται σε αυτές.

Η άνοδος της αθηναϊκής ηγεμονίας

Όλες οι δημηγορίες σε αυτό το βιβλίο περιλαμβάνουν σχόλια σχετικά με τις απαρχές, το κύρος και τον χαρακτήρα της αθηναϊκής ηγεμονίας, ό,τι διακυβευόταν, δηλαδή, όταν ψήφισαν να εμπλακούν σε πόλεμο εναντίον της Σπάρτης. Κάθε μάθημα ιστορίας για την άνοδο της ηγεμονίας, ωστόσο, θα ήταν παραπλανητικό, γιατί οι αρχαίες πηγές - ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Αριστοτέλης και άλλοι συγγραφείς (συμπεριλαμβανομένων των τραγικών και κωμικών ποιητών), καθώς και οι επιγραφές, τα κτίρια, τα έργα τέχνης και άλλα υλικά τεκμήρια - αφηγούνται μια πλούσια αλλά ελλιπή και ενίοτε αντιφατική ιστορία. Οι περισσότερες αρχαίες μαρτυρίες προέρχονται από την Αθήνα και τους Αθηναίους, και ήδη στην κλασική αρχαιότητα κάποιοι ήρθαν σε δεινή θέση από τη θριαμβευτική λεγόμενη «αθηναϊκή ιστορία της Αθήνας».³ Παρά το γεγονός ότι είναι αδύνατον να ανασυνθέσουμε μια άμεση ή αντικειμενική εικόνα, θα είναι χρήσιμο να προσεγγίσουμε τις δημηγορίες έχοντας κατά νου ένα γενικό πλαίσιο της ανόδου της Αθήνας στην εξουσία. Η διήγηση που ακολουθεί βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αφήγηση του Θουκυδίδη στο 1^ο βιβλίο της *Ιστορίας*, εν μέρει διότι είναι μια πρωτογενής πηγή των μαρτυριών μας, αλλά και διότι το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο είναι προγραμματικό για το υπόλοιπο έργο του Θουκυδίδη. (Οι παραπομπές αφορούν χωρία από την *Ιστορία*, εκτός αν αναφέρεται κάτι διαφορετικό.)

Τα πρώτα σκιρτήματα των επεκτατικών τάσεων της Αθήνας μπορούν να εντοπιστούν αμέσως μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη περίπου το 508 π.Χ., με τις οποίες ιδρύθηκαν οι βασικές δομές και θεσμοί της αθηναϊκής δημοκρατίας. Ύστερα από μια στρατιωτική νίκη στο γειτονικό νησί της Εύβοιας το 506 π.Χ., οι Αθηναίοι έστειλαν οικιστές για να ιδρύσουν την πρώτη κληρουχία της πόλης -ένα είδος αποικίας όπου οι οικιστές ήταν κάτοχοι της γης, αλλά διατηρούσαν το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη- στη Χαλκίδα. Εκείνη την περίοδο η Αθήνα ήταν ακόμη πολιτικά ασήμαντη. Ο Ηρόδοτος στο έργο του *Ιστορίαι* (τέλη 5ου αιώνα π.Χ.) αναφέρει πως όταν, τα πρώτα έτη του 5ου αιώνα π.Χ., οι στρατιωτικές δυνάμεις της Αθήνας κατέπλευσαν για να βοηθήσουν τις πόλεις της Ιωνίας στην εξέγερσή τους εναντίον της περσικής κυριαρχίας (οι Αθηναίοι από εθνολογική άποψη ήταν Ίωνες), ο Πέρσης βασιλιάς Δαρείος αναγκάστηκε να ρωτήσει ποιοι ήταν (Ηρ. 5.105). Ανεξάρτητα από την ιστορική της ακρίβεια, η ανεκδοτολογική ιστορία υποδηλώνει ότι η επερχόμενη ακμή της Αθήνας θεωρούνταν ταχύτατη.

Η πραγματική ηγεμονία της Αθήνας στην περιοχή του Αιγαίου φαίνεται ότι ξεκίνησε αμέσως μετά τις δύο αποτυχημένες περσικές εισβολές στην Ελλάδα, η πρώτη με επικεφα-

λής τον βασιλιά Δαρείο και η δεύτερη με επικεφαλής τον γιο του Ξέρξη. Οι αποφασιστικές νίκες των Ελλήνων το έτος 479 π.Χ. στις μάχες των Πλαταιών (στη Βοιωτία της ηπειρωτικής Ελλάδας) και της Μυκάλης (στα μικρασιατικά παράλια, απέναντι από το νησί της Σάμου) ουσιαστικά έθεσαν ένα τέλος στη δεύτερη περσική εισβολή στην Ελλάδα, εξασφάλισαν την απελευθέρωση των ελληνικών ιωνικών πόλεων και έστρεψαν τον ρου του πολέμου υπέρ της συμμαχίας των Ελλήνων. Η συμμαχία αυτή, η Ελληνική Συμμαχία, είχε συναφθεί σε μια σύνοδο κορυφής στην Κόρινθο δύο χρόνια νωρίτερα, ακριβώς πριν από τη δεύτερη επίθεση των Περσών στην Ελλάδα με επικεφαλής τον Ξέρξη.

Μετά τη νίκη στη Μυκάλη, οι Σπαρτιάτες επέστρεψαν στην πατρίδα τους, ενώ οι Αθηναίοι και άλλα μέλη της συμμαχίας συνέχισαν να μάχονται εναντίον των Περσών. Στην Αθήνα, άρχισαν οι εργασίες ανοικοδόμησης της πόλης, την οποία ο Ξέρξης και οι δυνάμεις του είχαν καταστρέψει αμέσως μετά τη νίκη τους στη Μάχη των Θερμοπυλών το 480 π.Χ. Παρά τις διαμαρτυρίες των Σπαρτιατών, οι Αθηναίοι ανοικοδόμησαν ταχύτατα και επέκτειναν τα τείχη της πόλης τους, ενώ ολοκλήρωσαν και την οχύρωση στο λιμάνι του Πειραιά. Ο Θουκυδίδης πιστώνει αυτές τις πρωτοβουλίες στον στρατηγό Θεμιστοκλή, τον αρχιτέκτονα της ελληνικής νίκης στη Σαλαμίνα, ο οποίος «έθεσε τα θεμέλια της αθηναϊκής ηγεμονίας» ενθαρρύνοντας τους συμπατριώτες του να συνεχίσουν να επενδύουν στην άνευ προηγουμένου ναυτική υπεροχή τους (1.93).

Το 478 π.Χ., οι Σπαρτιάτες έστειλαν τον στρατηγό Πausανία, που είχε οδηγήσει τους Έλληνες στη νίκη των Πλαταιών, να διοικήσει τις δυνάμεις των Ελλήνων, ενωμένες ακόμη, σε επιθέσεις ενάντια στην Κύπρο και το Βυζάντιο, μια πόλη στη θέση της σημερινής Κωνσταντινούπολης. Ο Pausanias είχε προκαλέσει υποψίες ότι οι Πέρσες έτρεφαν συμπάθεια απέναντι στο πρόσωπό του και, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, έχασε την εύνοια των Ελλήνων της Ιωνίας «γιατί ήταν βίαιος». Μόλις οι σύμμαχοι ζήτησαν από την Αθήνα να αναλάβει την ηγεσία, ο Pausanias ανακλήθηκε στη Σπάρτη για απολογία «καθώς φερόταν μάλλον ως τύραννος παρά ως στρατηγός». Οι Σπαρτιάτες απέστειλαν άλλον στρατηγό προς αντικατάστασή του, αλλά όταν εκείνος έφτασε στον προορισμό του, διαπίστωσε ότι οι Αθηναίοι είχαν ήδη αναλάβει την αρχηγία. Ο Θουκυδίδης εξηγεί ότι, εκείνη τη στιγμή, οι Σπαρτιάτες ήταν ικανοποιημένοι και μόνο με το γεγονός ότι θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους, καθώς επιθυμούσαν «να τελειώνουν με τον πόλεμο εναντίον της Περσίας και σκέφτηκαν ότι οι Αθηναίοι ήταν απολύτως κατάλληλοι να αναλάβουν την αρχηγία, κι εκείνη τη στιγμή διατηρούσαν καλές σχέσεις» (1.95).

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, στους Αθηναίους, λοιπόν, «ανατέθηκε η ηγεμονία κατόπιν ελεύθερης βούλησης των συμμάχων». Αυτό σηματοδότησε τη γένεση της γνωστής Δηλιακής Συμμαχίας, ενός σύγχρονου όρου για κάτι που αρχικά ήταν μια ομοσπονδία υπό την ηγεσία της Αθήνας. Ως επικεφαλής της συμμαχίας, οι Αθηναίοι θέσπισαν το αξίωμα των δέκα «Ελληνοταμιών», οι οποίοι συνέλεγαν φόρους από τους συμμάχους για να χρηματοδοτήσουν τον καταστατικό σκοπό της συμμαχίας, που αφορούσε «την εκδίκηση για ό,τι είχαν υποστεί καταστρέφοντας ολοσχερώς τη γη του βασιλιά» της Περσίας (1.96). Αυτά τα χρήματα αρχικά φυλάσσονταν στο νησί της Δήλου, ένα ιωνικό ιερό αφιερωμένο στον θεό Απόλλωνα, όπου πραγματοποιούνταν οι συνελεύσεις της συμμαχίας. Κάποια ισχυρότερα νησιά (Χίος, Λέσβος και Σάμος) συνεισέφεραν με πλοία αντί για φόρο σε χρήμα.

Μέσα σε μια περίπου δεκαετία, η συμμαχία αριθμούσε περί τα διακόσια μέλη. Ο αριθμός αυτός έμελλε να αυξηθεί κατά το ήμισυ. Με επικεφαλής τον Κίμωνα, Αθηναίο στρατηγό και πολιτικό, η συμμαχία γινόταν όλο και πιο επιθετική στην επιδίωξη του ιδρυτικού της στόχου, που αφορούσε την επίθεση εναντίον των Περσών. Με την υποστήριξη των συμμάχων τους, οι Αθηναίοι απέκτησαν πλήρη έλεγχο του Αιγαίου Πελάγους. Ωστόσο, καθώς παγιωνόταν η αθηναϊκή εξουσία, μεταξύ άλλων μελών της συμμαχίας άρχισε να αυξάνει η δυσάρεσκειά. Οι σύμμαχοι μπορεί να είχαν προσέλθει οικειοθελώς σε μια συμμαχία με την

Αθήνα, αλλά η αποχώρησή τους ήταν ένα τελείως διαφορετικό ζήτημα. Όταν τα νησιά της Νάξου και της Θάσου επιχείρησαν να ανακτήσουν την ελευθερία τους τη δεκαετία του 460 π.Χ. η Αθήνα κατέστειλε βίαια τις εξεγέρσεις - εγκαινιάζοντας έναν τρόπο μεταχείρισης των «συμμάχων» της που θα υιοθετούσε τις επόμενες δεκαετίες (1.98-101).

Ο αθηναϊκός επεκτατισμός προκάλεσε τη δυσaráεσκεια της Σπάρτης, και ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι ένα σχέδιο της Σπάρτης για εισβολή στην Αθήνα τελικά ματαιώθηκε από έναν ισχυρό σεισμό το 464 π.Χ. (1.101). Ο συγκεκριμένος σεισμός προκάλεσε εξέγερση στις τάξεις των δούλων της Σπάρτης, στους εΐλωτες, και όταν η Σπάρτη περιφρόνησε την προσφορά βοήθειας από τους Αθηναίους για την καταστολή της εξέγερσης, οι εντάσεις άρχισαν να κορυφώνονται. Το 460 π.Χ., η Αθήνα και οι σύμμαχοί της είχαν εμπλακεί σε πόλεμο εναντίον της Σπάρτης και της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, η οποία είχε ιδρυθεί τον προηγούμενο αιώνα. Κατά τις εκστρατείες αυτού του Α΄ Πελοποννησιακού Πολέμου (460-446 π.Χ.), οι Αθηναίοι εξακολούθησαν να κινούνται εναντίον της Περσίας σε απομακρυσμένα θέατρα επιχειρήσεων, ιδιαίτερα στην Αίγυπτο, όπου τους είχε ζητηθεί να βοηθήσουν τους Αιγύπτιους να εξεγερθούν εναντίον της Περσικής Αυτοκρατορίας. Οι Πέρσες, ωστόσο, κατάφεραν να καταστείλουν εκείνη την εξέγερση και να καταστρέψουν το μεγαλύτερο μέρος του αθηναϊκού στόλου.

Οι εχθροπραξίες μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης συνεχίστηκαν παρά την ορκισμένη πενταετή ανακωχή του 451 π.Χ. Τελικά, το 446 π.Χ. η Αθήνα συμφώνησε να παραχωρήσει εκ νέου ένα μέρος των εδαφών της στη Σπάρτη, και οι δύο πλευρές συμφώνησαν στην ειρήνη των Τριακονταετών Σπονδών. Ωστόσο, η Αθήνα εξακολούθησε να συγκρούεται με τους συμμάχους της, και το 440 π.Χ. μια φατρία από το νησί της Σάμου επιχείρησε να εξεγερθεί εναντίον της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Το παράδειγμα της Σάμου ακολούθησε και το Βυζάντιο. Η εξέγερση των Σαμίων κατεστάλη ύστερα από εννιάμηνη πολιορκία των Αθηναίων, και τόσο η Σάμος όσο και το Βυζάντιο επέστρεψαν ως υποτελείς πόλεις-κράτη σε αυτό που ήταν πλέον η αθηναϊκή ηγεμονία, στα αρχαία ελληνικά *ἀρχή*.

Περίπου το 454 π.Χ., οι Αθηναίοι μετέφεραν τον θησαυρό της Δηλιακής Συμμαχίας από τη Δήλο στην Αθήνα, και στο εξής το ένα εξηκοστό του φόρου κάθε πόλης-κράτους αφιερωνόταν στη θεά Αθηνά. Τα εν λόγω ποσά καταγράφονταν, δημόσια σε στήλες, οι οποίες ήταν μεγάλες λίθινες πινακίδες γνωστές ως «αθηναϊκοί φορολογικοί κατάλογοι», σημαντικά τμήματα των οποίων έχουν σωθεί ως τις μέρες μας.

Ο φόρος συλλεγόταν σε ετήσια βάση τις μέρες πριν από τα Εν Άστει Διονύσια, τη μεγαλύτερη γιορτή των Αθηνών κατά την οποία παρουσιάζονταν οι πρεμιέρες των περισσότερων αρχαιοελληνικών θεατρικών έργων που σώζονται έως σήμερα. Οι σύμμαχοι, επίσης, ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν προσφορές στην αθηναϊκή γιορτή των Μεγάλων Παναθηναίων, κατά την οποία εορταζόταν η προστάτιδα θεά της πόλης.

Στην Ιστορία, τόσο ο Περικλής όσο και ο Κλέωνας (στα κεφάλαια «Η διατήρηση σταθερής πορείας: η τελευταία δημηγορία του Περικλή» και «Ο πολιτικός ρεαλισμός (Realpolitik): ο διάλογος για τους Μυτιληναίους») αναφέρονται ρητά στην αθηναϊκή ηγεμονία ως «τυραννία», μια έννοια που επίσης ενίοτε δραματοποιούνταν με ευφάνταστο τρόπο στην αθηναϊκή κωμική σκηνή (για παράδειγμα, στην κωμωδία του Αριστοφάνη *Ιππής* και στη χαμένη κωμωδία του Εύπολη *Δήμοι*).

Η Αθήνα επιχείρησε να διατηρήσει τον έλεγχο επί των υποτελών της πόλεων-κρατών με διάφορους τρόπους. Τελικά, απαίτησε όλες οι μείζονες δίκες να πραγματοποιούνται στην Αθήνα, όπου το 461 π.Χ. το δικαστικό σύστημα είχε αναθεωρηθεί πλήρως και είχε διευρυνθεί με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη. Κάποια στιγμή, μεταξύ των δεκαετιών του 440 και του 420 π.Χ. (οι γνώμες των μελετητών δίστανται), η πόλη πέρασε επίσης ένα ψήφισμα που έθετε εκτός νόμου τη χρήση, σε όλη την έκταση της ηγεμονίας, οποιουδήποτε αργυρού νομίσματος εκτός από το αθηναϊκό τετράδραχμο (ωστόσο, η αποτελεσματικό-

τητα του διατάγματος αμφισβητείται). Οι κληρουχίες εξακολούθησαν να ιδρύονται σε κατεκτημένα εδάφη ακόμα και την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Η ηγεμονία, επίσης, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο διάδοσης του αθηναϊκού πολιτισμού. Σε τακτική βάση, οι Αθηναίοι επέβαλλαν δημοκρατικά καθεστώτα στις συμμαχικές τους πόλεις-κράτη, τα οποία, επίσης σύμφωνα με ποικίλα διατάγματα, υιοθετούσαν συγκεκριμένες αθηναϊκές θρησκευτικές και πολιτιστικές πρακτικές. Μάρτυρας της «ήπιας εξουσίας» της Αθήνας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν η ταχύτερη διάδοση του ενθουσιασμού για το αθηναϊκό θέατρο στην ευρύτερη Μεσόγειο, ακόμα και πέρα από τις επικράτειες της ηγεμονίας. Η μεγάλη έκταση και πολυπλοκότητα της ηγεμονίας - και των αθηναϊκών μεθόδων διοίκησής της - οδήγησε σε μια τεράστια γραφειοκρατία, μεγάλο μέρος της οποίας διεκπεραιωνόταν από «δημόσιους» δούλους υψηλής εξειδίκευσης.⁴

Η μορφή που κυριάρχησε στην Αθήνα κατά τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν ο Περικλής, ένας αριστοκράτης, πολιτικός και εξαιρετικά επιτυχημένος στρατηγός. Η εκτίμηση του Θουκυδίδη για τα χαρίσματα του Περικλή ως πολιτικού είναι σαφής στον λεγόμενο «Επιτάφιο» για τον ίδιο στο 2^ο Βιβλίο της *Ιστορίας* (βλ. την εισαγωγή στο κεφάλαιο «Η διατήρηση σταθερής πορείας: η τελευταία δημηγορία του Περικλή»), όπου σημειώνει πως, υπό την ηγεσία του Περικλή, η πόλη έγινε «μια δημοκρατία κατ' όνομα, αλλά στην πραγματικότητα ήταν ενός ανδρός αρχή» (2.65). Εκεί ο Θουκυδίδης, επίσης, αποδίδει την τελική πολεμική ήττα της Αθήνας στα σφάλματα των διαδόχων του Περικλή, οι οποίοι επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους όχι στα συμφέροντα της πόλης, αλλά στη δική τους ατομική προώθηση λαϊκιστικού τύπου. Κείμενα από μεταγενέστερες δεκαετίες, ειδικά οι σωκρατικοί διάλογοι του Πλάτωνα, ασκούν πιο φανερό κριτική στον Περικλή, αλλά ομόφωνα αναγνωρίζουν τις ικανότητές του ως δημόσιου ρήτορα.

Ο Περικλής πιστώνεται το μεγαλειώδες πρόγραμμα ανοικοδόμησης της πόλης κατά τις δεκαετίες του 440 και του 430 π.Χ., σχετικά με το οποίο ο Θουκυδίδης παραμένει απόλυτα σιωπηλός. Συχνά έχει υπονοηθεί ότι στο πρόγραμμα αυτό χρησιμοποιήθηκαν τα χρήματα της Δηλιακής Συμμαχίας, αν και αυτή η άποψη έχει πρόσφατα αμφισβητηθεί. Ανεξάρτητα από την πραγματική πηγή χρηματοδότησης, αυτά τα πολυτελή οικοδομήματα - μεταξύ αυτών και ο Παρθενώνας - χρησιμοποιήθηκαν για να αναδείξουν το κύρος της Αθήνας ως ηγεμονικής πόλης.⁵ Η Σπάρτη, από την άλλη πλευρά, παρέμεινε ένα ατείχιστο σύμπλεγμα μικρών οικισμών σε όλη τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. Στην αρχή της *Ιστορίας* του ο Θουκυδίδης ισχυρίζεται ότι, αν εξαφανιζόταν η Σπάρτη, οι επερχόμενες γενιές θα ξεχνούσαν πόσο ισχυρή υπήρξε. «Αλλά αν αυτό συνέβαινε στην Αθήνα», συνεχίζει, «π μεγαλειώδης θέα των [ερείπιων] θα έδινε την εντύπωση ότι η ισχύς της πόλης θα ήταν διπλάσια από την πραγματική» (1.10). Ωστόσο, σε ό,τι η Σπάρτη υστερούσε όσον αφορά το μέγεθος της πόλης υπήρχε ως αντιστάθμισμα η σταθερότητα και η αρτιότητα των συνταγματικών βάσεων της. Την εποχή του Θουκυδίδη η πόλη λειτουργούσε με βάση το ίδιο σύνταγμα για τέσσερις και πλέον αιώνες (1.18). Στην *Ιστορία* η σπαρτιατική εγκράτεια, η προσκόλληση στην παράδοση και η ευτυχία μέσω της σιωπηλής γαλήνης περιγράφονται στον αντίποδα της εικόνας που δίνει ο Θουκυδίδης για την αθηναϊκή βιασύνη, την καινοτομία και την ανησυχία.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Ο Θουκυδίδης θεωρεί «αληθέστατη» αλλά λιγότερο δημόσια γνωστή αιτία για το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου το 431 π.Χ. το γεγονός «ότι η Αθήνα είχε γίνει ισχυρή και αυτό προκαλούσε φόβο στη Σπάρτη» (1.23). Επομένως, αναγνωρίζει ότι η ανησυχία της Σπάρτης σχετικά με την ισχυροποίηση της Αθήνας ήταν η «βασική» αιτία του πολέμου, αλλά παράλληλα διαπραγματεύεται μια σειρά από «άμεσα» αίτια. Το πρώτο ήταν μια σύ-

γκρουση που αναζωπυρώθηκε το 435 π.Χ. Εκείνο το έτος μια δημοκρατική επανάσταση ώθησε τους αριστοκράτες της Επιδάμνου (στα δυτικά της σύγχρονης πόλης των Τιράνων στην Αλβανία) να αναζητήσουν βοήθεια από τη «μητρόπολή» τους, την Κέρκυρα. Όταν αυτή η έκκληση για βοήθεια δεν βρήκε ανταπόκριση, οι Επιδάμνιοι στράφηκαν στην Κόρινθο, τη μητρόπολη της Κέρκυρας. Οι Κορίνθιοι, στο πλευρό της Σπάρτης στην Πελοποννησιακή Συμμαχία, ισχυρίστηκαν ότι είχαν υποχρεώσεις απέναντι στους Επιδαμνίους και δυσανεστήθηκαν με την προφανή απαξιοτική στάση της Κέρκυρας. Όταν η Κόρινθος έστειλε στρατιωτική δύναμη στην Επίδαμνο, οι Κερκυραίοι ζήτησαν βοήθεια από την Αθήνα, η οποία συμφώνησε να ταχθεί μαζί τους στο πλαίσιο μιας αμυντικής συμμαχίας. Η κορύφωση των «Κερκυραϊκών» (1.24-55) αφορούσε μια ναυμαχία μεταξύ Κορίνθου και Κέρκυρας. Οι Κορίνθιοι επικράτησαν αρχικά, αλλά υποχώρησαν όταν κατέφθασαν τριάντα αθηναϊκά πλοία προς υπεράσπιση της Κέρκυρας.

Σχετικά σύντομα, οι Αθηναίοι άρχισαν να πολιορκούν την Ποτίδαια, μια πόλη της χερσονήσου της Παλλήνης (το πρώτο «πόδι» της Χαλκιδικής) στη βορειοανατολική Ελλάδα. Η Ποτίδαια ήταν υποτελής σύμμαχος της Αθήνας, αλλά διατηρούσε δεσμούς με την Κόρινθο, η οποία ήταν μητρόπολή της. Κατόπιν παροτρύνσεων της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, η Ποτίδαια εξεγέρθηκε κατά της Δηλιακής Συμμαχίας το 433/2 π.Χ. Η Αθήνα απάντησε πολιορκώντας την πόλη. Κατά συνέπεια, οι σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Πελοποννησιακής Συμμαχίας συνέχισαν να επιδεινώνονται και, ύστερα από επιμονή των Κορινθίων, το επόμενο έτος η Σπάρτη ψήφισε να προχωρήσει σε επίσημη ανακοίνωση ότι η Αθήνα είχε παραβιάσει τη συνθήκη ειρήνης (1.87). Οι Σπαρτιάτες, στη συνέχεια, απείλησαν την Αθήνα με πόλεμο αν δεν συμμορφωνόταν με μια σειρά αιτημάτων: να σταματήσει την πολιορκία της Ποτίδαιας, να επιτρέψει την ανεξαρτησία στο νησί της Αίγινας και να άρει τις οικονομικές κυρώσεις που είχε διατάξει εναντίον των Μεγάρων, ενός μέλους της Πελοποννησιακής Συμμαχίας στα βορειοδυτικά της Αθήνας. Όταν οι Αθηναίοι αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με οποιαδήποτε από αυτές τις απαιτήσεις, οι απεσταλμένοι από τη Σπάρτη εξέδωσαν ένα τελευταίο τελεσίγραφο: «Οι Σπαρτιάτες επιθυμούν να συνεχιστεί η ειρήνη, αν εσείς είστε πρόθυμοι να επιτρέψετε στους Έλληνες την αυτονομία τους» (1.139). Στην Εκκλησία του Δήμου που συγκλήθηκε στην Αθήνα για να αποφασιστεί η επόμενη κίνηση της πόλης, ο Περικλής ενθάρρυνε τους συμπατριώτες του να μείνουν ακλόνητοι στις θέσεις τους (βλ. κεφάλαιο «Η αιτιολόγηση ενός πολέμου: η πρώτη πολεμική δημηγορία του Περικλή»), και οι Αθηναίοι ψήφισαν να εμπλακούν σε πόλεμο. Με αυτόν τον τρόπο, κάθε πλευρά θεωρούσε την αντίθετη, επιτιθέμενη.

Η σύγκρουση που έμεινε γνωστή ως «Πελοποννησιακός Πόλεμος» ξέσπασε στη μέση της ειρήνης των Τριακονταετών Σπονδών που είχε συναφθεί το 446 π.Χ. και εκτυλίχθηκε σε τουλάχιστον τρεις διακριτές φάσεις, αν και ο Θουκυδίδης θεωρεί ότι η Ιστορία του είναι η εξιστόρηση ενός ενιαίου πολέμου και, αναφερόμενος σε αυτόν ως σύνολο, ισχυρίζεται στην έναρξη του έργου του ότι άρχισε να τον καταγράφει «πιστεύοντας ότι θα ήταν μεγάλος και πιο άξιος λόγου απ' ό,τι όσοι είχαν προηγηθεί». Επίσης, σημειώνει ότι, πριν από τη λήξη του πολέμου, όλη η Ελλάδα είχε αναγκαστεί να συνταχθεί με κάποια από τις δύο πλευρές.

Οι φάσεις του πολέμου συνήθως περιγράφονται ως εξής:

1. Ο Αρχιδάμειος Πόλεμος, που ονομάστηκε έτσι από τον Αρχίδαμο Β', βασιλιά και στρατηγό της Σπάρτης, και είναι γνωστός στον Θουκυδίδη ως Δεκαετής Πόλεμος (431 -421 π.Χ.). Αυτή η φάση έληξε με μια ασαφή νίκη της Αθήνας και με την ασταθή Νικαίο Ειρήνη.
2. Η Σικελική Εκστρατεία (415-413 π.Χ.), η οποία ήταν καταστροφή για την Αθήνα.
3. Ο Δεκελεικός Πόλεμος, που ονομάστηκε έτσι από το εχθρικό οχυρό των Λακεδαιμονίων

στη Δεκέλεια Αττικής και ήταν γνωστός στον Θουκυδίδη ως Ιωνικός Πόλεμος (413-404 π.Χ.). Αυτή η φάση έληξε με την οριστική συνθηκολόγηση της Αθήνας.

Ο Θουκυδίδης ζούσε ακόμη όταν τελείωσε ο πόλεμος (βλ. παρακάτω, «Ο Θουκυδίδης και η Ιστορία του»), αλλά η αφήγησή του διακόπτεται στο 411 π.Χ. (οι μεταγενέστεροι αρχαίοι ιστοριογράφοι του πολέμου είχαν την τάση να αρχίζουν τη δική τους αφήγηση από το σημείο όπου σταμάτησε εκείνος). Ωστόσο, εκφράζει την άποψη ότι η αρχή του τέλους του πολέμου ήταν η λανθασμένη εισβολή της Αθήνας στη Σικελία, η λεγόμενη Σικελική Εκστρατεία (βλ. κεφάλαιο «Η εισβολή στο εξωτερικό: ο διάλογος για τη Σικελική Εκστρατεία»). Οι σπαρτιατικές ενισχύσεις προς υποστήριξη των σικελικών στρατευμάτων άλλαξαν τον ρου εκείνου του πολέμου στην «ελληνική Δύση» και σφράγισαν την ήττα των Αθηναίων. Από τους χιλιάδες στρατιώτες που είχε επιστρατεύσει η Αθήνα, «ελάχιστοι [...] κατάφεραν να επιστρέφουν ζωντανοί στην πατρίδα τους» (7.87).

Παρά το μέγεθος του ολέθρου που υπέστη η Αθήνα στη Σικελία, τόσο η Αθήνα όσο και η Σπάρτη ανυπομονούσαν να αρχίσουν προετοιμασίες για να εμπλακούν εκ νέου σε πόλεμο μεταξύ τους. Το 412 π.Χ., η Σπάρτη συνήψε συμμαχία με την Περσία, στρέφοντας τον ρου του πολέμου υπέρ των Πελοποννησίων. Οι σύμμαχοι της Αθήνας θεώρησαν ότι η αποδυναμωμένη της θέση ήταν ευκαιρία για να εξεγερθούν κατά της αθηναϊκής ηγεμονίας. Η τελική μεγάλη μάχη του πολέμου διεξήχθη στον Ελλήσποντο στο τέλος του καλοκαιριού του 405 π.Χ. Με επικεφαλής τον στρατηγό τους, τον Λύσανδρο, οι Σπαρτιάτες κατέστρεψαν τον αθηναϊκό πολεμικό στόλο στη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς. Σε ένα περίφημο χωρίο των *Ελληνικών* του, ο Αθηναίος ιστορικός Ξενοφώντας, νεότερος του Θουκυδίδη και σύγχρονός του, περιγράφει τον τρόπο που σκόρπισε η είδηση σχετικά με τους Αιγός Ποταμούς όταν έφτασε στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι, όπως αφηγείται, πέρασαν ολόκληρη εκείνη τη νύχτα μοιρολογώντας τους νεκρούς τους, αλλά και «θρηνώντας περισσότερο για τον εαυτό τους, καθώς ανησυχούσαν ότι θα υφίσταντο τα δεινά που οι ίδιοι είχαν προκαλέσει στους Μηλίους [...] και στους κατοίκους της Ιστιαίας, της Σκιώνης, της Τορώνης, της Αίγινας, και σε πολλούς άλλους Έλληνες» (Ξεν. *Ελληνικά*, 2.2.3).

Με μοναδική σύμμαχο τη Σάμο, οι πεινασμένοι Αθηναίοι τελικά παραδόθηκαν στον Λύσανδρο την άνοιξη (οί) 404 π.Χ. Οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών ανυπομονούσαν να δουν την Αθήνα να υφίσταται το πεπρωμένο που οι ίδιοι φοβόνταν ότι θα τους αφορούσε αμέσως μετά τη μάχη στους Αιγός Ποταμούς. Ωστόσο, ο Ξενοφώντας περιγράφει ότι, τελειώς απροσδόκητα, οι Σπαρτιάτες αρνήθηκαν να καταστρέψουν την πόλη με το αιτιολογικό ότι δεν μπορούσαν «να υποδουλώσουν μια ελληνική πόλη που είχε κάνει τόσα καλά όταν η Ελλάδα είχε εκτεθεί σε μεγίστους κινδύνους», μια αναφορά στους Περσικούς Πολέμους. Οι όροι που υπαγόρευσαν, τελικά, απαιτούσαν η Αθήνα να γκρεμίσει τα τείχη της, να παραδώσει όλο τον στόλο της, εκτός από δώδεκα πλοία, να επιτρέψει στους εξόριστους πολίτες να επιστρέφουν, να έχει τους ίδιους φίλους και εχθρούς με τη Σπάρτη και «να ακολουθεί τους Σπαρτιάτες σε στεριά και θάλασσα, όπου κι αν τους οδηγήσουν» (Ξεν. *Ελληνικά*, 2.2.20). Όταν η αντιπροσωπεία των Αθηναίων ενημέρωσε την αθηναϊκή Εκκλησία του Δήμου σχετικά με αυτούς τους όρους, ο λαός ψήφισε την αποδοχή τους. Οι Πελοποννήσιοι λέγεται ότι γκρέμισαν τα τείχη της Αθήνας με επευφημίες και με τη συνοδεία αυλών, «θεωρώντας ότι εκείνη η μέρα σηματοδοτούσε την έναρξη της ελευθερίας για την Ελλάδα» (Ξεν. *Ελληνικά*, 2.20.23).

Ο Θουκυδίδης και η Ιστορία του

Λίγες πληροφορίες έχουμε για τη ζωή του ίδιου του Θουκυδίδη. Αρχίζει την Ιστορία του ορίζοντας τον εαυτό του ως Αθηναίος. Οι πρώτες του λέξεις είναι: «Ο Θουκυδίδης ο Αθηναίος συνέγραψε τον Πόλεμο μεταξύ Πελοποννησίων και Αθηναίων...» (1.1). Ισχυρίζεται

ότι ήταν εν ζωή καθ' όλη τη διάρκεια του συγκεκριμένου πολέμου και υποδηλώνει ότι, από την έναρξή του, ήταν αρκετά μεγάλος ώστε να καταλαβαίνει τα γεγονότα του (5.26). Μας λέει ότι υπηρετούσε ως αιρετός στρατηγός το 424 π.Χ., γεγονός που σημαίνει ότι μάλλον είχε γεννηθεί στις αρχές της δεκαετίας του 450 π.Χ. Άρα, ο Θουκυδίδης ενηλικιώθηκε κατά τη διάρκεια της σύντομης αλλά καίριας εποχής του απόγειου της αθηναϊκής ηγεμονίας.⁶

Όταν ο Θουκυδίδης αφηγείται τον προσωπικό ρόλο του στον πόλεμο, αναφέρεται στον εαυτό του σε τρίτο πρόσωπο ως ο γιος του Ολόρου (4.104, ο Όλορος ήταν ένα αριστοκρατικό όνομα που σχετιζόταν με τη Θράκη). Στο 2ο Βιβλίο αναφέρει ότι επιβίωσε του λοιμού που κατέστρεψε την Αθήνα κατά τα πρώτα χρόνια του πολέμου (2.48). Στο 4ο Βιβλίο, διηγείται πώς, το 424 π.Χ., ηγήθηκε των αθηναϊκών στρατευμάτων σε μια προσπάθεια να προασπιστεί το αθηναϊκό οχυρό της Αμφίπολης, της πολύτιμης βάσης τους στη Θράκη. Του είχαν αναθέσει αυτή την αποστολή, όπως εξηγεί, εξαιτίας του μεριδίου του στα τοπικά χρυσωρυχεία και άρα της επιρροής του στην περιοχή. Ωστόσο, έφτασε αργά και δεν πρόλαβε να αποφύγει την απώλεια της Αμφίπολης, από την πλευρά της Αθήνας και προς όφελος των Σπαρτιατών, με επικεφαλής τον εξαιρετικό στρατηγό Βρασίδα. Για αυτή του την αποτυχία οι Αθηναίοι καταδίκασαν τον Θουκυδίδη σε εξορία, όπου και παρέμεινε για είκοσι χρόνια. Η μακρόχρονη αυτή εξορία του εξασφάλισε ακριβώς την απαραίτητη γαλήνη και ηρεμία για να εργαστεί με την Ιστορία του και για να πραγματοποιήσει συνεντεύξεις με παράγοντες και των δύο πλευρών της σύρραξης (5.26). Η Ιστορία επιδεικνύει πλήρη γνώση της έκβασης του πολέμου, ο οποίος έληξε το 404 π.Χ. Ο Θουκυδίδης, συνεπώς, υποθέτουμε ότι απεβίωσε γύρω στο 400 π.Χ. Αυτές είναι οι βιογραφικές πληροφορίες που μπορούν να εξαχθούν από το έργο του. Πρόσθετες λεπτομέρειες παρέχουν μεταγενέστεροι αρχαίοι βιογράφοι, αλλά θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με επιφύλαξη.⁷

Ο Θουκυδίδης οργάνωσε την *Ιστορία* του ανά εποχές εκστρατειών -διαδοχικούς χειμῶνες και καλοκαίρια του πολέμου- και η διάρθρωση του κειμένου σε οκτώ βιβλία δεν έγινε από τον ίδιο. Ο βαθμός ολοκλήρωσης του έργου τελεί ακόμη υπό αμφισβήτηση. Κάποιοι μελετητές έχουν διακρίνει την έλλειψη δημηγοριών στο 5ο Βιβλίο (ο διάλογος Μηλίων-Αθηναίων) δεν είναι δημηγορία, με τη στενή έννοια του όρου) και στο 8ο Βιβλίο την ημιτελή κατάσταση του έργου.⁸ Στην εκτενή κριτική του πραγματεία *Περί Θουκυδίδου* ο αρχαίος κριτικός Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (1^{ος} αιώνας π.Χ.) σημείωσε ότι ο Κράτιππος, νεότερος του Θουκυδίδη, σύγχρονός του και πιθανώς εκδότης του, είχε επιδοκιμάσει την απουσία «δημηγοριών στην Εκκλησία του Δήμου» προς το τέλος της Ιστορίας, γιατί έκρινε την πληθώρα τους στα προηγούμενα κεφάλαια «επιβαρυντική» αλλά και «ανιαρή» (§16).

Οι σύγχρονοι αναγνώστες της Ιστορίας σπάνια εκφράζουν το ίδιο παράπονο, αν και συχνά έχουν αναρωτηθεί σε ποιο βαθμό οι δημηγορίες αποτελούν συνθέσεις του ίδιου του Θουκυδίδη. Στην αρχή του έργου του, ο Θουκυδίδης παρέχει την εξής αναφορά σχετικά με τη μεθοδολογία του:

Σχετικά με τις δημηγορίες που εκφώνησαν κάποια άτομα τόσο όταν πλησίαζε ο πόλεμος όσο και όταν βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη, ήταν δύσκολο να θυμηθώ επακριβώς τι ειπώθηκε, ανεξαρτήτως αν τις άκουσα ο ίδιος ή αν πληροφορήθηκα περί αυτών από άλλους. Γι' αυτό κατέγραφα ό,τι σκέφτηκα πως θα όφειλε να πει κάθε ομιλητής με δεδομένες τις απαιτήσεις της εκάστοτε στιγμής, αν και παρέμεινα όσο το δυνατόν πιο κοντά στο γενικό πνεύμα όσων ειπώθηκαν στην πραγματικότητα (1.22).

Παρά τη δεδηλωμένη δέσμευση του Θουκυδίδη να παραμείνει «όσο το δυνατόν πιο κοντά στο γενικό πνεύμα όσων ειπώθηκαν στην πραγματικότητα», η πρώτη δημηγορία του Περικλή σχετικά με τον πόλεμο («Η αιτιολόγηση ενός πολέμου: η πρώτη πολεμική δημη-

γορία του Περικλή»), ο Επιτάφιος του («Ο θάνατος για την πατρίδα: ο Επιτάφιος του Περικλή») και ο διάλογος Μηλίων-Αθηναίων («Η Αναληγσία: ο διάλογος Μηλίων-Αθηναίων») έχουν αποδειχτεί στο σύνολό τους ιδιαίτερα ευάλωτα κείμενα απέναντι στην κατηγορία της «μη αυθεντικότητας». Ανεξαρτήτως με το αν αυτά τα χωρία αντιπροσωπεύουν «ό,τι ειπώθηκε στην πραγματικότητα» από τους ομιλητές (δεν θα το μάθουμε ουσιαστικά ποτέ), παραμένουν προκλητικά και διαφωτιστικά για όσους μελετούν τον Θουκυδίδη, τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, την κλασική Αθήνα και την πολιτική φιλοσοφία γενικότερα.

Η «αθηναϊκή θέση»

Οι δημηγορίες που περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο αντιπροσωπεύουν ένα μικρό δείγμα του συνολικού αριθμού δημηγοριών στην Ιστορία, οι οποίες κατά έναν υπολογισμό ανέρχονται στις εκατόν σαράντα μία (ένα σύνολο που περιλαμβάνει δημηγορίες τόσο σε πλάγιο όσο και ευθύ λόγο).⁹ Αυτό το βιβλίο περιλαμβάνει, επίσης, μόνο «αθηναϊκές» δημηγορίες. Και αυτό όχι γιατί οι Αθηναίοι συνιστούν τη μοναδική ενδιαφέρουσα πλευρά της ιστορίας, αλλά επειδή όλες μαζί οι δημηγορίες τους ανοίγουν ένα παράθυρο στην καθοριστική και γοητευτική, αλλά και εξίσου εξαιρετικά μεροληπτική και προκατειλημμένη, θέαση του κόσμου και του εαυτού τους.¹⁰

Οι αθηναϊκές δημηγορίες, μαζί με τον διάλογο Μηλίων-Αθηναίων, διαβάζονται, μελετιούνται και μνημονεύονται συχνότατα σήμερα ως επί το πλείστον λόγω του γεγονότος ότι παρουσιάζουν τη γνωστή «αθηναϊκή θέση». Η θέση αυτή περιλαμβάνει δύο μέρη: Πρώτον. είναι στην ίδια τη φύση των ανθρώπων και των κρατών (και των θεών ακόμα) να αναζητούν συνεχώς την επέκταση και την άσκηση της εξουσίας τους. Δεύτερον! δεν θα πρέπει να τους κατηγορούμε που το πράττουν αυτό, καθώς πρόκειται απλώς για την ανθρώπινη φύση. Απόρροια της θέσης αυτής είναι το γεγονός ότι η αφηρημένη έννοια της ηθικής δικαιοσύνης ουδεμία σχέση έχει με τη σφαίρα των διακρατικών σχέσεων.

Η πρώτη διατύπωση αυτής της θέσης κάνει την εμφάνισή της σε μια δημηγορία των Αθηναίων στη Σπάρτη, απευθυνόμενη προς τους Σπαρτιάτες και άλλα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, τις παραμονές του πολέμου (η δημηγορία αυτή δεν περιλαμβάνεται εδώ, αλλά πολλά από τα σημεία της επαναλαμβάνονται σε δημηγορίες του παρόντος βιβλίου). Στη Σπάρτη οι Αθηναίοι ισχυρίζονται ότι απλώς ενήργησαν σύμφωνα με την «ανθρώπινη φύση» (τον «ανθρώπινο τρόπο» κυριολεκτικά) όταν «αποδέχτηκαν την ηγεμονία που κληροδοτήθηκε» σε αυτούς:

Δεν κάναμε τίποτα το παράδοξο ή πέρα από την ανθρώπινη φύση, αν αποδεχτήκαμε μια ηγεμονία που μας προσφέρθηκε και αρνούμαστε να την εγκαταλείψουμε, καθώς είμαστε όμηροι των τριών σπουδαιότερων κινήτρων: της τιμής, του φόβου και του συμφέροντος. Ούτε και είμαστε οι πρώτοι που φερόμαστε κατ' αυτόν τον τρόπο, γιατί έχει επικρατήσει ο κανόνας οι πιο αδύναμοι να καταπιέζονται από τους πιο δυνατούς (1.76.2).

Αυτή η επιχειρηματολογία θέτει εξ αρχής έναν δυσάρεστο τόνο για την παρουσίαση από τον Θουκυδίδη της θέσης των «Αθηναίων» και θα επαναληφθεί με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο στον διάλογο Μηλίων-Αθηναίων (βλ. κεφάλαιο «Η αναληγσία: ο διάλογος Μηλίων-Αθηναίων»), όπου με ανάλογο τρόπο ισχυρίζονται: «Όσοι κατέχουν θέση εξουσίας πράττουν ό,τι επιτρέπει η εξουσία τους, ενώ οι αδύναμοι δεν έχουν άλλη επιλογή από ίο να αποδέχονται αυτή την κατάσταση» (5.89). Απλώς, είναι στη φύση του κόσμου τόσο οι θεοί όσο και οι άνθρωποι «να επιδιώκουν πάντα να εξουσιάζουν όπου μπορούν» (5.105).

Κυρίως λόγω των θέσεων που εκφράζονται στις αθηναϊκές δημηγορίες, στον απόηχο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ο Θουκυδίδης υιοθετήθηκε ως ο πρόγονος του μοντέλου διεθνών σχέσεων που είναι γνωστό ως «κλασικός ρεαλισμός». Το συγκεκριμένο μοντέλο θεωρεί τα έθνη-κράτη ορθολογικούς παράγοντες που εμπλέκονται σε συνεχείς αγώνες για εξουσία και ασφάλεια. Επίσης, προϋποθέτει ότι υπάρχει μια σταθερά που ονομάζεται «ανθρώπινη φύση» και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει τη συμπεριφορά ενός κράτους. Η «αθηναϊκή θέση», ωστόσο, πήρε το όνομά της πολύ αργότερα, όταν ο φιλόσοφος του Πανεπιστημίου του Σικάγο Λίο Στράους πρωτοχρησιμοποίησε τη φράση στο βιβλίο του *The City and the Man* (1964). Εκεί, ο Λίο Στράους εξέλαβε την Ιστορία του Θουκυδίδη ως έργο πολιτικής φιλοσοφίας και δήλωσε ότι «ο Θουκυδίδης συμπαθεί και μας κάνει να συμπαθήσουμε κι εμείς το πολιτικό μεγαλείο όπως εκφράζεται στον αγώνα υπέρ της ελευθερίας και στην ίδρυση, τη διακυβέρνηση και την επέκταση των ηγεμονιών».¹¹

Οι αναγνώσεις των αρχαιοελληνικών κειμένων από τον Στράους (συμπεριλαμβανομένων της Πολιτείας του Πλάτωνα και των Πολιτικών του Αριστοτέλη) επρόκειτο να ασκήσουν ιδιαίτερη επιρροή, και σήμερα οι ερμηνείες του Θουκυδίδη κατά Στράους μνημονεύονται συχνά ως ι (ι θεμέλια της αμερικανικής νεοσυντηρητικής εξωτερικής πολιτικής. Ο νεοσυντηρητισμός προέκυψε από τη δυσαρέσκεια για την «αδύναμη» στάση του Δημοκρατικού Κόμματος σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική κατά τον Πόλεμο του Βιετνάμ και της Περιόδου του Ψυχρού Πολέμου γενικότερα: Οι πρώτοι νεοσυντηρητικοί υποστήριζαν κοινωνικά τη φιλελεύθερη πολιτική στην πατρίδα τους, αλλά εξακολουθούσαν να προτιμούν τον περιορισμό του κομμουνισμού. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (επί προεδρίας Κλίντον) οι κύριοι νεοσυντηρητικοί στοχαστές ισχυρίζονταν ότι ο διεθνής ρόλος των ΗΠΑ μετά τον Ψυχρό Πόλεμο θα έπρεπε να αφορά την «καλοπροαίρετη παγκόσμια ηγεμονία».¹²

Σύμφωνα με πολλούς από αυτούς τους «νεοσυντηρητικούς του δεύτερου κύματος», η Ιστορία του Θουκυδίδη φαίνεται ότι επιβεβαιώνει τη σοφία της επιθετικής προώθησης της δημοκρατίας και άλλων εθνικών συμφερόντων στο εξωτερικό από πλευράς των ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής ισχύος ως μέσου (και οι Αθηναίοι επέβαλλαν τη δημοκρατία στους συμμάχους τους, βλ. «Η ακμή της αθηναϊκής ηγεμονίας» παραπάνω). Σε μια πραγματεία του 2003, ο Ίρβινγκ Κρίστολ, ο «νονός του νεοσυντηρητισμού», αποκάλεσε, μάλιστα, την Ιστορία του Θουκυδίδη ως «το αγαπημένο νεοσυντηρητικό κείμενο της εξωτερικής πολιτικής», έναν χαρακτηρισμό που απέδωσε εξίσου στον Λίο Στράους και τον Ντόναλντ Κέιγκαν, ιστορικό της κλασικής Ελλάδας και συντηρητικό διανοούμενο στο Γέιλ.¹³ Η πραγματεία του Κρίστολ έκανε την εμφάνισή της μόλις λίγους μήνες μετά την εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003. Στις αρχές του 21 ου αιώνα, κατά καιρούς γινόταν αναφορά στην Ιστορία του Θουκυδίδη στο πλαίσιο της δικαιολόγησης των αμερικανικών εισβολών και πολέμων στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ.¹⁴

Ο ίδιος ο Στράους, ωστόσο, είχε διακρίνει ότι ο Θουκυδίδης καταδίκασε την υπερβολή της κλασικής Αθήνας. Ισχυρίστηκε ότι ο Θουκυδίδης χαρακτήρισε το συγκεκριμένο καθεστώς «ελαττωματικό» και επίσης «έκανε ό,τι μπορούσε ώστε ο Επιτάφιος του Περικλή να μη θεωρηθεί ο προσωπικός του έπαινος για την Αθήνα».¹⁵ Από τότε πολλοί έχουν κρίνει ότι ο Θουκυδίδης ασκεί έμμεση κριτική στον ρεαλισμό, την επιθετικότητα και τον ιμπεριαλισμό της Αθήνας, μια κριτική που φαίνεται να παίρνει σάρκα και οστά μέσα από ό,τι η Ίντιθ Φόστερ χαρακτήρισε «αντιθετικές αφηγηματικές περιγραφές».¹⁶ Ο τελευταίος λόγος του Περικλή («Ο θάνατος για την πατρίδα: ο Επιτάφιος του Περικλή»), για παράδειγμα, εξυμνεί μια εξιδανικευμένη Αθήνα, αλλά ύστερα από αυτή τη δημηγορία ο Θουκυδίδης σπεύδει να στραφεί σε έναν φρικτό απολογισμό του ολέθρου που προκάλεσε ο λοιμός - μια εικόνα της πόλης στην πιο δεινή θέση της. Επίσης, αποκαλύπτει τη σκληρότητα των Αθηναίων στον διάλογο Μηλίων-Αθηναίων λίγο πριν από τη δίτομη περιγραφή του της Σικελικής Εκστρατείας (βλ. «Η εισβολή στο εξωτερικό: ο διάλογος για τη Σικελική Εκστρατεί-

α)), κατά τη διάρκεια της οποίας οι Αθηναίοι υπέμειναν, υπό μία έννοια, τις συνέπειες της δικής τους στάσης. Αυτές οι αντιθέσεις είναι εμφανείς, ωστόσο, μόνο αν κανείς λάβει υπόψη την Ιστορία του Θουκυδίδη στο σύνολό της. Οι δημηγορίες, άλλωστε, αντιστοιχούν μόλις στο είκοσι πέντε τοις εκατό του συνολικού κειμένου.¹⁷

Μολονότι το όνομα του Θουκυδίδη έγινε επίκαιρο οι ον αμερικανικό πολιτικό λόγο, τα μεροληπτικά πολιτικά φίλτρα χρησιμεύουν μάλλον για να αποκρύψουν παρά για να φωτίσουν το κείμενο, μεγεθύνοντας συγκεκριμένες πτυχές του και αποκρύπτοντας άλλες κατά το εκάστοτε συμφέρον. Από μόνες τους, οι αθηναϊκές δημηγορίες του Θουκυδίδη προσφέρουν μια σύνθετη εικόνα των αθηναϊκών συζητήσεων περί της ηγεμονίας, του πολέμου και της θέσης της πόλης στον κόσμο. Επίσης, παρουσιάζουν ένα άκρως ενοχλητικό (σύνολο απόψεων σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά, την ηγεμονική δύναμη, τις διακρατικές σχέσεις, τον συμβιβασμό ισχύος και δικαίου και τις σχέσεις μεταξύ της σκέψης, του λόγου και της πράξης. Όμως, παρόλο που οι ομιλητές του Θουκυδίδη μπορεί να προσφέρουν ρητή ανάλυση προς την κατεύθυνση αυτή, η σοφία των συλλογισμών τους -τόσο στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο όσο και με πιο απόλυτο τρόπο- θα παραμείνει για πάντα αντικείμενο διαφωνίας. Επίσης, αυτές οι δημηγορίες δεν θα έπρεπε να ερμηνεύονται ως τεκμήρια των πεποιθήσεων του ίδιου του Θουκυδίδη:

Πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη ότι όταν μιλούν χαρακτήρες του Θουκυδίδη, «το πράττουν λέγοντας κάτι, αποκρύπτοντας κάτι άλλο, επιτυγχάνοντας κάτι σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και σε έναν συγκεκριμένο τόπο».¹⁸ Αυτός ο προκλητικός συνδυασμός αποκάλυψης και απόκρυψης είναι αφ' εαυτού ένας από τους λόγους που αυτές οι δημηγορίες μάς ανταμείβουν κατά την ανάγνωσή τους σήμερα, όταν πολλά από τα ζητήματα και τα προβλήματα που εγείρουν παραμένουν επίκαιρα όσο ποτέ. Παρ' όλα αυτά, στον αναγνώστη που ανατρέχει σε αυτές τις δημηγορίες αναζητώντας πρακτικές αρχαίας σοφίας συστήνουμε να το πράξει λαμβάνοντας πάντα υπόψη την τελική κατάληξη της Αθήνας του Θουκυδίδη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 «John Adams to John Quincy Adams, 11 August 1777», Founders Online, National Archives, τελευταία τροποποίηση 13 Ιουνίου 2018, <http://founders.archives.gov/documents/Adams/04-02-02-0247>
- 2 Τάδε έφη η Polly Low, στην Εισαγωγή της στο βιβλίο *The Athenian Empire*, Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 2008:5.
- 3 Η φράση είναι δανεισμένη από τον τίτλο ενός κεφαλαίου στο βιβλίο της Nicole Loraux, *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City*, Νέα Υόρκη: Zone Books, 2006 (μτφρ.: Alan Sheridan).
- 4 Σχετικά με αυτούς τους δούλους βλ. Paulin Ismard, *Democracy's Slaves: A Political History of Ancient Greece*, Κέιμπριτζ, MA: Harvard University Press, 2017 (μτφρ.: Janet Marie Todd). Σχετικά με τη γραφειοκρατία, βλ. το κεφάλαιο «The Bureaucracy of Democracy and Empire» του J.P. Sickinger στο Loren J. Samons II (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2007: 196-214.
- 5 Για μια πρόσφατη επανεξέταση της πηγής χρηματοδότησης για το οικοδομικό πρόγραμμα, βλ. το άρθρο της Lisa Kallet-Marx «Did Tribute Fund the Parthenon?» στο *Classical Antiquity* 8 (1989): 252-66.
- 6 Βλ. την πραγματεία του Simon Homblower «Intellectual Affinities» στο Jeffrey S. Rusten (επιμ.), *Thucydides*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2009: 191-219, σχετικά με το ακμαίο πνευματικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πρέπει να μεγάλωσε ο Θουκυδίδης.

- 7 Σχετικά με τη βιογραφία του Θουκυδίδη που χρονολογείται στον 7ο αιώνα μ.Χ., βλ. το άρθρο του Timothy Bums «Marcellinus' Life of Thucydides, Translated, with an Introductory Essay», στο *Interpretation: A Journal of Political Philosophy*, 38 (2010): 3-25.
- 8 Για μια επισκόπηση των ενδείξεων ότι το έργο είναι ημιτελές, βλ. την πραγματεία του Antony Andrewes «Indications of Incompleteness» στο A.W. Gomme, Antony Andrewes και Kenneth J. Dover (επιμ.), *A Historical Commentary on Thucydides*, τ. 5, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1981: 361-83.
- 9 Η απαρίθμηση του William C. West, «The Speeches of Thucydides: A Description and Listing» στο Philip A. Stadter (επιμ.), *The Speeches in Thucydides*, Τσάπελ Χιλ: University of North Carolina Press, 1973:3-15. (Οι δημηγορίες σε «πλάγιο λόγο» αναφέρονται σε μορφή μη παρατεθειμένου αποσπάσματος όπως, για παράδειγμα, «Ο Περικλής είπε ότι... και επίσης ότι...»)
- 10 Η Emily Greenwood στο κεφάλαιο «Thucydides on the Sicilian Expedition», στο Ryan Balot, Sarah Forsdyke Edith Foster (επιμ.), *The Oxford Handbook of Thucydides*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2017:161 -77 προσφέρει εύστοχες παρατηρήσεις σχετικά με την αθηναϊκή μεροληψία του Θουκυδίδη και τις ερμηνευτικές συνέπειες της αθηναϊοκεντρικής καταγραφής του.
- 11 Σικάγο: Rand McNally· παραπομπή από τη σελίδα 139. Το βιβλίο βασιζόταν σε μια σειρά διαλέξεων που εκφωνήθηκαν για πρώτη φορά στο Πανεπιστήμιο της Βιρτζίνια το 1962.
- 12 Αυτό είναι το σύνθημα των William Kristol και Robert Kagan στην πραγματεία τους «Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy» στο *Foreign Affairs* 75(1996) 18-32.
- 13 «The Neoconservative Persuasion» στο *The Weekly Standard*, 25 Αυγούστου, 2003, <https://www.weeklystandard.com/irving-kristol/the-neo-conservative-persuasion>
- 14 Ο ρόλος που διαδραμάτισε ο Θουκυδίδης στην αμερικανική εξωτερική πολιτική είναι εξίσου ποικίλος, σύνθετος και εξαιρετικός, και σήμερα έχει επισημανθεί από τον John A. Bloxham στο *Ancient Greece and American Conservatism: Classical Influence on the Modern Right*, Λονδίνο: I.B. Tauris, 2018.
- 15 Strauss (βλ. σημ. 10 παραπάνω) 141.
- 16 Η ίδια εισάγει τον όρο στη σελίδα 1 στο *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2010.
- 17 Είμαι ευγνώμων στην Edith Foster για την επισήμανση αυτή.
- 18 Η διατύπωση ανήκει στον G.W. MacLeod, «Form and Meaning in the Melian Dialogue» στο *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 23 (1974): 385-400.